

COPLESTON FELSEFE TARİHİ
SPİNOZA

Copleston'un FELSEFE TARİHİ'nin özgün bölümleniş

Cilt 1

Bölümler I ve II — Yunanistan ve Roma

Cilt 2 Ortaçağ Felsefesi

Bölüm I — Augustine'den Bonaventure'ye

Bölüm II — Büyük Albert'ten Duns Scotus'a

Cilt 3 Geç Ortaçağ ve Rönesans Felsefesi

Bölüm I — Ockham'dan Kurgul Gizemcilere

Bölüm II — Platonizmin Yeniden-Dirilişinden Suárez'e

Cilt 4 Modern Felsefe

Descartes'tan Leibniz'e

Cilt 5 Modern Felsefe — İngiliz Felsefecileri

Bölüm I — Hobbes'tan Paley'e

Bölüm II — Berkeley'den Hume'a

Cilt 6 Modern Felsefe

Bölüm I — Fransız Aydınlanmasından Kant'a

Bölüm II — Kant

Cilt 7 Modern Felsefe

Bölüm I — Fichte'den Hegel'e

Bölüm II — Schopenhauer'dan Nietzsche'ye

Cilt 8 Modern Felsefe — Bentham'dan Russell'a

Bölüm I — İngiliz Görgüçüleri ve İngiltere'de İdealist Devim

Bölüm II — Amerika'da İdealizm, Pragmatik Devim

İdealizme Başkaldırı

Cilt 9 Modern Felsefe — Maine de Biran'dan Sartre'a

Bölüm I — Devrimden Henri Bergson'a

Bölüm II — Bergson'dan Sartre

Frederick Copleston

FELSEFE TARİHİ

MODERN FELSEFE

Spinoza

Çeviren

Aziz Yardımlı

İDEA • İSTANBUL

İdea Yayınevi
Şarap İskelesi Sk. 2/106-107 34425 Karaköy — İstanbul
iletisim@ideayayinevi.com / www.ideayayinevi.com / www.ideasatis.com
Copyright © 1990-2013 Aziz Yardımlı

İngilizce'de
A History of Philosophy, Volume IV, Modern Philosophy
içinde yayımlanmıştır

© Frederick Copleston 1960

Felsefe Tarihi, Modern Felsefe, Cilt IV Bölüm B

Spinoza olarak ilk yayım İDEA, 1990

Üçüncü baskı 2013

Tüm hakları saklıdır

*Bu kitabın hiçbir bölümü İdea Yayınevinin
ön izni olmadan hiçbir biçimde yeniden üretilemez*

Baskı: Umut Matbaacılık

Fatih Cad. Yüksek Sok. No 11, Merter — İstanbul

Printed in Türkiye

ISBN 978 975 397 102 7

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM BİR SPİNOZA (1)

1. Yaşam — 7
2. Çalışmaları — 8
3. Geometrik Yöntem — 9
4. Başka Felsefelerin Spinoza'nın Düşüncesi Üzerindeki Etkileri — 13

BÖLÜM İKİ SPİNOZA (2)

1. Töz ve Yüklemeleri — 17
2. Sonsuz Kipler — 20
3. Sonlu Kiplerin Üretimi — 22
4. Anlık ve Beden — 25
5. Sonsal Nedenselliğin Ortadan Kaldırılması — 28

BÖLÜM ÜÇ SPİNOZA (3)

1. Spinoza'nın Bilgi Düzlemleri ya da Dereceleri — 34
2. Karışık Deneyim; Evrensel Düşünceler; Yanlılık — 35
3. Bilimsel Bilgi — 38
4. Sezgisel Bilgi — 40

BÖLÜM DÖRT SPİNOZA (4)

1. Spinoza'nın İnsan Duygularını ve Davranışını Açıklamadaki Amacı — 42
2. Conatus; Haz ve Acı — 43
3. Türev Duygular — 44
4. Edilgin ve Etkin Duygular — 46
5. Kölelik ve Özgürlük — 47
6. Anlık Tanrı Sevgisi — 49
7. İnsan Anlığının "Bengiliği" — 50
8. Spinoza'nın Törebilim'inde Bir Tutarsızlık — 52

BÖLÜM BEŞ
SPİNOZA (5)

1. Doğal Hak — 57
2. Politik Toplumun Temeli — 60
3. Egemenlik ve Hükümet — 60
4. Devletler Arasındaki İlişkiler — 62
5. Özgürlük ve Hosgörü — 63
6. Spinoza'nın Etkisi ve Felsefesinin Değişik Değerlendirmeleri — 65

BÖLÜM ALTI*
KARTEZYENİZM

1. Kartezyenizmin Yayılması — 70
2. Geulincx ve Etkileşim Sorunu — 72

BÖLÜM YEDİ
MALEBRANCHE

1. Yaşam ve Yazılar — 76
2. Duyular; İmgelem, Anlak; Yanılgıdan Kaçınma ve Gerçekliğe Erişme — 78
3. Biricik Gerçek Neden Olarak Tanrı — 84
4. İnsan Özgürlüğü — 86
5. İlsiz-Sonsuz Gerçekliklerin Tanrıda Görülüşü — 89
6. Ruhun Görgül Bilgisi — 92
7. Başka Anlıkların ve Cisimlerin Varoluşunun Bilgisi — 93
8. Tanrının Varoluşu ve Yüklemeleri — 94
9. Spinoza, Descartes ve Berkeley ile İlişki İçinde Malebranche — 97
10. Malebranche'nin Etkisi — 99

KISA BİR KAYNAKÇA — 101

NOTLAR — 105

SÖZLÜK — 109

DİZİN — 110

*[Özgün metinde BÖLÜM ALTI ve BÖLÜM YEDİ bu kitaptaki düzenlemeden ayrı olarak aynı sırayla SPİNOZA (1)'in hemen öncesinde yer alır.]

BÖLÜM BİR SPİNOZA (1)

1. Yaşam

BARUCH SPİNOZA (Benedict Spinoza ya da de Spinoza, ya da Despinoza) 24 Kasım 1632'de Amsterdam'da doğdu. Hollanda'ya on altıncı yüzyılın kapanışına doğru göç eden Portekizli Yahudi bir aileden geliyordu. Ataları belki de Marranolar idiler; daha açık olarak, on beşinci yüzyılın son on yılında ülkelerinden sürülmekten kaçınmak için Hıristiyanlığı görünüşte kabul ederken, içsel olarak kendi dinlerine bağlı kalan Yahudiler idi. Her ne olursa olsun, Hollanda'ya varışları üzerine göçmenler açık Yahudilik bildiriminde bulunuyorlardı; ve Spinoza böylece Amsterdam Yahudi topluluğu içinde Yahudi geleneklere göre yetiştirildi. Doğal dilinin İspanyolca olmasına karşın (ayrıca çok küçük bir yaşta Portekizce'yi de öğrenmişti), erken eğitimi doğal olarak Eski Ahit ve Talmud'un öğrenilmesi biçimini aldı. Ayrıca yeni Platonik gelenek tarafından etkilenmiş olan Kabalistik kurgular ile de tanıştı, ve daha sonra Moses Maimonides gibi Yahudi felsefecilerin yazılarını inceledi.¹ Latince'nin ilkelerini bir Alman'dan öğrendi, bu dil üzerine çalışmasını bir Hıristiyan olan Francis Van den Ende ile sürdürdü; ve yine onun eğitimi altında ayrıca matematik ve Kartezyen felsefe üzerine de çalıştı. Buna ek olarak biraz Yunanca öğrenmiş olmasına karşın, bu dile ilişkin bilgisi Latince bilgisine eşit değildi, ve Fransızca, İtalyanca ve hiç kuşkusuz İbranice ve Hollandaca ile tanışık idi.

Yahudi dinsel geleneğinde eğitilmiş olmasına karşın, Spinoza çok geçmeden ortodoks Yahudi tanrıbilimini ve Kutsal Yazıların yorumlarını kabul edemeyeceğini gördü, ve 1656'da, henüz yirmi dört yaşında iken, dinsel bir kararla aforoz edildi, eş deyişle Yahudi topluluğundan dışlandı. Bir geçinme aracı olarak optik aletler için mercek işleme yolunu seçti, ve böylece bir bilginin ve felsefecinin çekinik ve dingin yaşamını sürdürme yolu önüne açıldı. 1660'da Leyden yakınlarına yerleşti, ve Londra'da Royal Society'nin sekreteri olan Henry Oldenburg ile mektuplaşmalarına orada kalışı sırasında başladı. 1663'de Lahey yakınlarına taşındı, ve 1676'da Leibniz tarafından orada ziyaret edildi. Spinoza hiçbir zaman akademik bir konumda bulunmadı. 1673'de kendisine Heidelberg'de felsefe profesörlüğünün önerilmesine karşın bunu kabul etmedi, hiç kuşkusuz herşeyden önce tam özgürlüğünü sürdürmeyi istediği için. Ama ne olursa olsun hiçbir zaman ilgiyi üzerine çekmeyi isteyen bir insan değildi. 1677'de veremden öldü.

2. Çalışmaları

Yaşamı boyunca Spinoza'nın yalnızca iki çalışması yayımlandı ve bunlardan yalnızca biri kendi adı ile çıktı. Descartes'ın *Felsefenin İlkeleri*'nden parçaları 'geometrik biçimde' açıklaması (*Renati des Cartes Principiorum philosophiae partes prima et secunda more geometrico demonstratae. Accesserunt Cogitata metaphysica*) 1663'de yayımlanırken, *Tanrıbilimsel-Politik İnceleme (Tractatus theologico-politicus)* başlıklı yapıtı ise 1670'de anonim olarak yayımlandı. Spinoza'nın ölümünden kısa bir süre sonra yayımlanan *Opera posthuma*'nın kapsadıkları içinde Leyden yakınlarında kalışı sırasında yazılmış olan *Anlağın İyileştirilmesi Üzerine İnceleme (Tractatus de intellectus emendatione)*, ve en önemli çalışması olan *Geometrik Düzene Göre Tanıtlı Törebilim² (Ethica ordine geometrico demonstrata)*, ve *Politik İnceleme (Tractatus politicus)* bulunur. *Tanrı, İnsan ve İyiliği Üzerine Kısa İnceleme*'si (*Tractatus brevis de Deo et homine ejusque felicia felicitate*) 1851'de bulundu ve genel olarak *Kısa İnceleme* adı ile bilinir. Spinoza'nın bütün yapıtları ayrıca bir iki denemeyi ve mektuplaşmalarının bir derlemeni de kapsar.

3. Geometrik Yöntem

Spinoza'nın felsefesinin en göze çarpan düşüncesi yalnızca tek bir tözün var olduğudur: Doğa ile özdeşleştirilmiş sonsuz tanrısal töz; *Deus sive Natura*, Tanrı ya da Doğa. Ve *Törebilim*'de sunulduğu biçimiyle bu felsefenin çarpıcı bir özelliği sunulmasının geometrik biçimidir. Bu çalışma beş bölüme ayrılır ve bunlarda sırayla şu konular ele alınır: Tanrı, anlığın doğası ya da kökeni, duyguların köken ve doğası, anlığın gücü ya da insan özgürlüğü. Birinci bölümün başında sekiz tanım buluruz ve bunları yedi belit izler. İkinci bölüm yedi tanım ve beş belit ile başlar, üçüncüsü üç tanım ve iki konut ile, dördüncüsü sekiz tanım ve bir belit, ve beşincisi iki belit ile.³ Ve her durumda bu tanımlar ve belitler ya da konutlar Q.E.D. [*quod erat demonstrandum—ki tanıtlanacaktı*] harfleri ile biten tanıtımları olan numaralanmış önermeler ve sonurgular tarafından izlenir.

Bu geometrik sunuş biçimini ve Tanrının ve Doğanın tek bir sonsuz tözdeki birliklerine ilişkin özekselleştirilmiş düşünceyi ayırdedebiliriz. Bu birinci noktanın irdelemesini sonraki kesime bırakarak bu kesimde Spinoza'nın özekselleştirilmiş metafiziksel düşüncesinin biçimlenişine katkıda bulunan bazı etkilerin sözünü edeceğiz.

Kartezyenizmin Spinoza'nın düşüncesi üzerinde etki yarattığı ve en azından belli bir düzeye dek felsefesinin biçimlenmesinde bir araç olduğunu yadsımak güçtür. İlk olarak Spinoza'ya bir yöntem ideali sağladı. İkinci olarak, ona terminolojisinin büyük bir bölümünü sağladı. Örneğin, Spinoza'nın töz ve yüklem tanımlarının Descartes'ın tanımları ile karşılaştırılması Fransız felsefeciye borcunu yeterince açıkça ortaya serer. Üçüncü olarak, Spinoza hiç kuşkusuz Descartes'ın belli tükel noktaları irdelemesinden olumlu olarak etkilendi. Örneğin, Descartes'ın felsefede sonsal nedenleri değil ama yalnızca etker nedenleri incelememiz gerektiği biçimindeki önerisinden⁴ olduğu gibi, onun Tanrının varoluşu için varlıkbilimsel uslamamayı kullanımından da etkilenmiş olabilir. Dördüncü olarak, Kartezyenizm büyük olasılıkla ona ele aldığı problemlerin doğasını belirlemede yardımcı oldu; örneğin, anlık ve beden arasındaki ilişki problemi.

Ama Spinoza'nın Descartes'tan etkilendiğini söylemek nedenli haklı olsa da, bundan dolaysızca monizminin onun felsefesinden türetildiği sonucu çıkmaz. Hiç kuşkusuz hiç kimse onun monizmini Descartes'tan ödünç alma ya da benimseme

anlamında Descartes'tan türetmiş olduğunu ileri sürmeyi istemeyecektir. Çünkü Descartes'ın kendisi bir monist değildi. Ama Spinoza'nın yaptığı şeyin Kartezyenizmin mantıksal imlemlerini monistik bir yönde geliştirmek olduğu ileri sürülmüştür. Gördüğümüz gibi Descartes tözü tanımın tanım sözel anlamda yalnızca Tanrıya uygulanacağı bir yolda tanımlıyordu. Buna göre kimi tarihçilerin Spinoza'nın monizmini bu tanımın etkisi altında kabul ettiğini ileri sürmeleri anlaşılabilir birşeydir. Herşey bir yana, hiç kuşkusuz o zamanlar birçoklarına Spinozacılık Kartezyenizmin mantıksal ve tutarlı bir yeniden düşünülüşünün sonucu olarak görünüyordu. Ve Kartezyenlerin Spinoza'yı Descartes'ın boynuna dolamaya yönelik bir girişime karşı güçlü bir direnç göstermiş olmalarına karşın, Spinozacılığın haklı olarak Descartes'ın felsefesinin mantıksal bir gelişimi olarak sunulabileceği biçimindeki rahatsız edici bir duygunun onları daha da heyecanlı bir karşıtlığa götürdüğü düşünülebilir. Oldenburg'a bir mektupta Spinoza "aptal Kartezyenler, beni kayırdıklarından kuşkulananarak her yerde görüşlerime ve yazılarıma söverek çamuru gidermeye çalıştılar, ve henüz bu yoldan ayrılmış değiller"⁵ diye yazıyordu. Ama kuramsal bakış açısından felsefenin Descartes'ın felsefesi üzerine düşünme yoluyla gelişmiş olabilmesine karşın,⁶ zorunlu olarak bundan tarihsel bir olgu olarak Spinoza'nın özekselsel metafiziksel düşüncesine tam olarak bu yoldan ulaşmış olduğu sonucu çıkmaz. Ve böyle yapmadığını düşünmek için nedenler vardır.

İlk olarak Spinoza'nın dikkatini Kartezyenizme yöneltmeden önce belli Yahudi yazarları okumuş olmasıyla panteistik monizme doğru en azından eğilim kazanmış olduğunu düşünmek için nedenler vardır. Bir Musevi olarak yetiştirilmiş olması hiç kuşkusuz 'Tanrı' sözcüğünü enson olgusalılık/*realite* için kullanmasının enson sorumlusu idi, gerçi Tanrının Doğa ile özdeşleştirilmesini kesinlikle bu tür bir özdeşleştirme yapmayan Eski Ahit yazarlarından ödünç almamış olduğu açık olsa da. Ama daha gençliğinde Spinoza dünyayı özgür olarak yaratmış kişisel aşkın bir Tanrı inancının felsefi olarak savunulamaz olduğunu düşünmeye başlamıştı. Bu inancı anlatan tanrıbilimsel bir dilin felsefi dili değerlendiremeyecek olanlar için yerine getirilecek önemli bir işlevi olduğunu kabul ediyordu; ama bu dilin etkisini insanları belli eylem çizgilerini benimsemeye götürme etkisi olarak görüyordu, Tanrıya ilişkin doğru bilgiyi iletme etkisi olarak değil.

Maimonides'e karşı felsefi gerçeği Kutsal Yazılarda aramanın boşuna olduğunu ileri sürüyordu, çünkü orada birkaç yalın gerçek dışında bulunacak hiçbir felsefi gerçeklik yoktur; ama aynı zamanda gerçek felsefe ile Kutsal Yazılar arasında hiçbir önemli çelişkinin olamayacağını ileri sürüyordu, çünkü konuştukları dil aynı değildi. Felsefe bize gerçeği resimsel değil ama salt ussal bir biçimde verir. Ve felsefe bize enson olgusallığın sonsuz olduğunu söylerken, bu olgusallık tüm varlığı kendi içerisinde kapsıyor olmalıdır. Tanrı dünyadan ayrı birşey olamaz. Kendini dünyada anlatan ve gene de dünyayı kendi içerisinde kapsayan sonsuz Varlık olarak bu Tanrı düşüncesi en azından Spinoza'ya gizemci ve Kabalistik Musevi yazarları okuması tarafından telkin edilmiş görünür.

Kabalistik yazıların Spinoza'nın düşüncesi üzerindeki etkisini abartmamak, giderek vurgulamamak için bile gerçekten dikkatli olmamız gerekir. Aslında onlara hiç de duygudaş değildi. "Çılgınlıkları bende sonu gelmez bir şaşkınlık yaratan belli kabalistik ıvır zıvırı okudum ve biliyorum."⁷ Bu yazılarda tanrısal gizlerden çok çocukça düşünceler buluyordu. Ama, örneğin Dunin-Borkowski'nin ileri sürdüğü gibi, bundan Spinoza'nın kamutanrıci birciliğinin daha sonraki tohumlarının bu yazılar ile tanışıklığı tarafından ekilmiş olmadığı sonucu çıkmaz. Ve üstelik Kabala'nın geç yazılarının etkisini düşmeyi istiyor olsak bile, Yahudi yazarların Spinoza'nın düşüncesi üzerinde belli bir biçimlendirici etki yaratmış olduğunu düşünmek için en azından tahmini aşan kanıtlar vardır. Böylece, bir uzam kipinin ve bu kipin düşüncesinin, ayrı yollarda anlatılmış olsalar da, bir ve aynı şey olduğunu söyledikten sonra, Spinoza şunları ekler: "Belli Yahudiler bunu kavramış görünürler, ama karışık olarak; çünkü Tanrının ve Onun anlağının ve Onun anlayışı tarafından kavranan şeylerin bir ve aynı şey olduğunu söylüyorlardı."⁸ Dahası, Spinoza Orta Çağların geç bir yazarı olan Chasdai Crescas'a açık bir göndermede bulunur.⁹ Crescas özdeğin belirsiz bir yolda Tanrıda önceden-varolduğunu ileri sürüyor, ve bunu bir varlığın kendi içinde o şeyden hiçbirşeye iye değilse başka bir şeyin nedeni olmayacağı ilkesi üzerine dayandırıyor. Ve bu düşünce belki de Spinoza'yı uzamı tanrısal bir yüklem olarak görüşünü geliştirmeye yöneltmiş olabilir. Spinoza Crescas'ın determinizmi tarafından da etkilenmiş olabilir: Crescas insanın seçme ediminin karakter ve güdü terimlerinde açıklanabileceğini yadsıyordu.

Spinoza üzerindeki bir başka olası etki kaynağı da onun kamu-tarıncı eğilimli Rönesans felsefecilerini incelemesi idi. Giordano Bruno'nun yazılarının Spinoza'nın kitaplığında kapsanan çalışmaları gösteren katalogda görünmediği doğrudur. Ama *Kısa İnceleme*'deki belli pasajlar onun Bruno'nun felsefesini bildiğini ve gençlik yıllarında ondan etkilenmiş olduğunu açığa çıkarıyor görünür. Dahası, Bruno *Natura naturans* ve *Natura naturata* arasındaki ayrımı kullanıyordu ve bu Spinoza'nın dizgesindeki önemli özelliklerden biri idi.

Yahudi yazarları incelemiş ve Bruno gibi Rönesans Doğa felsefecilerini okumuş olmasının Spinoza'nın düşüncesi üzerinde yarattığı görelî etkinin derecelerini ilgilendiren tartışmayı kesin bir sonuca bağlamak pek olanaklı değildir. Ama her iki inceleme çizgisi yoluyla Tanrıyı Doğa ile özdeşleştirmeye doğru yönlendirildiği ve bu özeksî düşüncenin yalnızca Kartezyenizm üzerinde düşünme yoluyla türetilmediği pekala söylenebilir. Anımsanmalıdır ki Spinoza hiçbir zaman bir Kartezyen değildi. Gerçekten de, Descartes'ın felsefesinin bir parçasını *more geometrico* açıklamıştı; ama, açıklamaya bir sunuş yazısında¹⁰ bir dostunun bildirdiği gibi, bu felsefeyi kabul etmiyordu. Kartezyenizmin onun için yaptığı şey ona bir yöntem ideali, ve Bruno'nun coşkulu anlatımlarına ve özellikle 'Kabalistik ıvrı zıvrın çılgınlığına' çok üstün olan sıkı sıkıya örölü ve dizgesel olarak geliştirilmiş bir felsefenin bilgisini vermiş olmaktı. Spinoza hiç kuşkusuz Kartezyenizmden etkilendi; ama ona hiçbir zaman tamamlanmış gerçeklik olarak bakmadı. Ve ona Descartes'ın ve Bacon'ın felsefelerindeki başlıca eksikliklerin neler olduğunu düşündüğünü soran Henry Oldenburg'a yazarken ilk ve başlıca eksikliğin "bu felsefecilerin tüm şeylerin ilk neden ve kökeninin bilgisinden çok uzaklara sapmış olmaları" olduğunu ileri sürdü.¹¹

Spinoza'nın terminoloji ve kavramlar açısından Skolastizme genel olarak kabul edildiğinden daha fazla borçlu olduğu söylenir. Ama, Spinoza'nın Skolastizmin belli bir bilgisini edinmiş olmasına karşın, bunun yakından ya da derinden olmuş olduğu söylenemez. Skolastik filozoflar ile Leibniz durumunda gördüğümüz doğrudan ve kapsamlı bir tanışıklıktan yoksundu. Stoacığa gelince, etkisi ahlak kuramında açıktır. Eski Stoacıların yazılarından en azından birkaçını biliyor ve hiç kuşkusuz Rönesansın yeniden dirilmiş Stoacığını yakından tanıyordu. Politik düşüncesinde Hobbes'tan etkilenmiş olsa da, Jarig Jellis'e

bir mektubunda Hobbes'un görüşleri ve kendi görüşleri arasındaki bir ayrıma dikkati çekti. Ama başka felsefecilerin Spinoza üzerindeki etkilerini izlemeye çalışmak ilginç olsa da, dizgesinin kendi yarattığı olmuş olduğu olgusu ortadadır. Katkıda bulunan etkilere yönelik tarihsel araştırma düşüncesinin güçlü özgünlüğünü görmeyi engellemelidir.

4. Başka Felsefelerin Spinoza'nın Düşüncesi Üzerindeki Etkileri

Spinoza'nın Descartes'ın felsefesinin bir bölümünü *more geometrico* açıkladığını gördük; ama o sıralar Kartezyen dizgenin bir yandaşı bile değildi. Ve bu olgu kendisinin *Törebilim*'de kullandığı yöntemi yanılmaz olarak görmemiş olduğunu göstermek için ileri sürülmüştür. Ama sanırım bir ayrımın yapılması gerekir. Gerçekten de açıktır ki Spinoza bu yöntemin açıklama formülleri, *Q.E.D.* gibi harflerin ve sonurgu gibi sözcüklerin kullanımı gibi dışsal süslerine büyük bir önem vermiyordu. Gerçek felsefe bu geometrik süslerin ve biçimlerin kullanımı olmaksızın sunulabilirdi. Evrik olarak, yanlış bir felsefe de geometrik bir görünüş altında sunulabilirdi. Öyleyse, Spinoza'nın bu yöntemi yalnızca dışsal öğeler göz önüne alındığında yanılmaz olarak görmediğini söylemek doğru olacaktır. Ama eğer yöntem ile anlaşılan şey dışsal geometrik süslemeler değil de daha çok önermelerin açık ve seçik düşünceleri anlatan tanımlardan ve kendiliğinden açık belitlerden tümdengelim ise, öyle görünür ki yöntem hiç kuşkusuz Spinoza'nın gözünde gerçek felsefeyi geliştirmenin yanılmaz bir aracıydı. Örneğin, eğer tanımlarına bakılırsa, sözel anlatım söz konusu olduğu sürece bunlar yalnızca Spinoza'nın belli terimleri anlamada seçtiği yolları anlatır. Söz gelimi, "*Yüklem* ile anlığın tözde onun özünü oluşturuyor olarak algıladığı şeyi anlıyorum,"¹² ya da, "İyi ile pekinlikle bize yararlı olduğunu bildiğimiz şeyi anlıyorum."¹³ Ama Spinoza her tanımın açık ve seçik bir düşüncüyü anlattığına inanıyordu ve "her tanım ya da açık ve seçik düşünce gerçektir."¹⁴ Ve eğer anlak açık ve seçik düşünceler ile işliyor ve bunların mantıksal imlemlerini çıkarıyorsa yanlışlığa düşemez; çünkü kendi doğasına, usun kendisinin doğasına göre işlemektedir. Böylece Francis Bacon'ı "insan anlayışı yalnızca duyuların yanılabilirliği yoluyla değil, ama salt kendi doğası yoluyla da yanlışlığa düşebilir" biçiminde düşündüğü için eleştiriyordu.¹⁵

Ama Spinoza'nın geometrik yöntemini yanılmaz olarak görmediğini söyleyenler şu noktayı göz önünde bulunduruyor olabilirler. Spinoza açık ve seçik düşüncelerden mantıksal tüm-dengelimi dünyanın açıklayıcı bir yorumunu sağlıyor olarak, deneyim dünyasını anlaşılır kılıyor olarak gördü. Ve bu bakış açısı nedensel ilişkinin mantıksal imlem ilişkisine koşut olduğu sayılıtısını içerir. Düşüncelerin düzeni ve nedenlerin düzeni aynıdır. Vargıların uygun bir tanımlar ve belitler kümesinden mantıksal tüm-dengelimi aynı zamanda metafiziksel bir tüm-dengelidir ve bize olgusallığın bilgisini sunar. Burada önümüzde bir sayılıt ya da önsav bulunur. Ve eğer Spinoza'dan bunu aklamayı istenecek olsaydı, yanıtı sayılıtının gelişmiş dizgenin deneyimini edindiğimiz biçimiyle dünyanın uyumlu ve kapsamlı bir açıklayıcı yorumunu verme gücü yoluyla akladığı biçiminde olurdu. Öyleyse, sorun yalnızca belli bir yöntemi kullanmanın yanılmaz bir biçimde bize dünyanın doğru bir felsefesini verdiğini varsayma sorunu değildir. Bu daha çok yöntemi kullanmanın sonuçlar tarafından, daha açık bir deyişle, gelişmiş dizgenin bu yöntemin yardımıyla yapmayı ileri sürdüğünü yapma gücü tarafından aklanması sorunudur.

Bununla birlikte, bana Spinoza'nın önsavlardan ya da sayılıtlardan söz etmeye istekli olmuş olması aşırı ölçüde kuşkulu görünür. *Törebilim*'de "düşüncelerin düzen ve bağıntıları şeylerin düzen ve bağıntıları ile aynıdır"¹⁶ dendiğini okuruz. Bu önermenin tanıtında gerçekliğinin *Törebilim*'in ilk bölümünün dördüncü belitinden açık olduğu belirtilir: "Etkinin bilgisi nedenin bilgisi üzerine bağımlıdır, ve onu kapsar." Ve ekler, "Çünkü nedeni olan herşeyin düşüncesi, etkisi olduğu nedenin bir bilgisine bağımlıdır."¹⁷ Hiç kuşkusuz ileri sürülebilir ki, bir etkiyi yeterli olarak bilmenin onun nedenini bilmeyi kapsadığını kabul etsek bile, bundan nedensel ilişkinin mantıksal imlem ilişkisine koşut olduğu sonucu çıkmaz. Ama önemli olan nokta Spinoza'nın bu eğinimin ileri sürülmesini yalnızca bir sayılıt ya da önsav olarak değil ama açıkça doğru birşey olarak kabul etmiş gibi görünüyor olmasıdır. Onun için gelişmiş dizgenin tutarlı ve açıklayıcı gücüne onun doğruluğunun kanıtı olarak başvurmak hiç kuşkusuz bütünüyle olanaklı olacaktı. Dahası, gerçek felsefenin tüm-dengelimli ya da bireşimli biçimde açılması zorunlu olmayacaktı; başka bir sunuş biçimini de seçebilirdi. Ama sanırım Spinoza'nın dizgeyi yalnızca pragmatik ya da görgül

doğrulamayı kabul eden bir sayılı ya da önsav üzerine dayanıyor olarak görmediği düşünülebilir. Albert Burgh'a bir yazısında "En iyi felsefeyi bulduğumu ileri sürmüyorum, gerçek felsefeyi anladığımı biliyorum"¹⁸ diyordu. Ve bu sözler tutumunu hayranlık verici bir biçimde anlatıyor görünür.

Spinoza'nın görüşünde felsefi uslamlamanın asıl düzeni varlıkbilimsel ve mantıksal olarak önsel olan ile, eş deyişle, tanrısal öz ya da doğa ile başlamamızı, ve sonra mantıksal olarak çıkarılabilir evreler yoluyla ilerlememizi gerektirir. "Felsefi uslamlama düzenini izlememiş" düşünürlerden söz eder. "Çünkü, bilgiye ve doğaya önsel olduğu için tüm şeylerden önce düşünmüş olmaları gereken tanrısal doğayı bilginin düzeninde sonuncu olarak düşündüler, ve duyuların nesnelere dedikleri şeylerin tüm şeylere önsel olduğuna inandılar."¹⁹

Bu yaklaşımı kabul ederek Spinoza kendini hem Skolastiklerden hem de Descartes'tan ayırdı. Örneğin St. Thomas Aquinas'ın felsefesinde anlık Tanrı ile değil ama duyusal deneyim nesnelere ile başlar, ve bunların üzerine düşünme yoluyla Tanrının varoluşunun doğrulanmasına yükselir. Böylece, felsefi yöntem söz konusu olduğu sürece, Tanrı düşünceler düzeninde önsel değildir, gerçi varlıkbilimsel olarak önsel ya da doğa düzeninde önsel olsa da. Benzer olarak, Descartes *Cogito, ergo sum* ile başlar, Tanrı ile değil. Dahası, ne St. Thomas ne de Descartes sonlu şeyleri sonsuz Varlıktan, Tanrıdan çıkarsayabileceğimizi düşündüler. Bununla birlikte, Spinoza Skolastiklerin ve Descartes'ın yöntemlerini kabul etmez. Tanrısal töz hem varlıkbilimsel düzende hem de düşünceler düzeninde önsel olarak görülmelidir. En azından, doğru bir felsefi 'uslamlama düzeni' izlenecekse, Tanrı düşünceler düzeninde önsel olarak görülmelidir.

İki noktaya hemen değinmekte yarar vardır. İlkin, eğer sonsuz tanrısal töz ile başlamayı öneriyorsak, ve eğer bu tözün varoluşunun doğrulanması bir önsav olarak görülmeyecekse, tanrısal özün ya da tözün tanımının onun varoluşunu kapsadığı gösterilmelidir. Başka bir deyişle, Spinoza varlıkbilimsel uslamlamayı şu ya da bu yolda kullanmaya kararlıdır. Yoksa Tanrı düşünceler düzeninde önsel olmayacaktır. İkinci olarak, eğer Tanrı ile başlamayı ve sonlu şeylere ilerlemeyi öneriyor, nedensel bağımlılığı mantıksal bağımlılığa benzeştiriyorsak, evrende olumsuzluğu bir yana atmamız gerekecektir. Hiç kuşkusuz bundan sonlu anlığın tikel sonlu şeylerin varoluşunu çıkarsamaya yetenekli olduğu

sonucu çıkmaz. Ne de Spinoza yetenekli olduğunu düşünüyordu. Ama tüm şeylerin Tanrıya nedensel bağımlılığı mantıksal bağımlılığa koşut ise, özgür yaratılış için hiçbir yer yoktur; ne özdeksel şeyler dünyasında olumsuzluk için, ne de insan özgürlüğü için zemin vardır. Var gibi görünebilen herhangi bir olumsuzluk ancak görünüştedir. Ve eğer kimi eylemlerimizin özgür olduğunu düşünüyorsak, bunun biricik nedeni onların belirleyici nedenleri konusundaki bilgisizliğimizdir.

BÖLÜM İKİ SPİNOZA (2)

1. Töz ve Yüklemeleri

DÜNYANIN ussal bir açıklamasını verme çabalarında kurgul metafizikçiler her zaman çokluğun birliğe indirgenmesine yönelmişlerdir. Ve bu bağlamda açıklamanın nedensellik terimlerinde açıklama demek olması ölçüsünde, çokluğu birliğe indirgeme eğiliminde olduklarını söylemek sonlu şeylerin varoluş ve doğalarını tek bir enson nedensel etmenin terimlerinde açıklama eğiliminde olduklarını söylemektir. 'Eğiliminde olmak' terimini kullanıyorum, çünkü kurgul metafizikçilerin tümü de gerçekte tek bir enson neden konutlamış değildir. Örneğin, çokluğu birliğe indirgeme dürtüsü Platonik eytişimde açıkça bulunsa da, en azından Platon'un saltık İyiyi terime onun verdiği anlamda 'Tanrı' ile özdeşleştirmiş olduğunun hiçbir yeterli tanıtı yoktur. Bununla birlikte, Spinoza'nın felsefesinde birçok görgül varlığın Spinoza'nın 'Tanrı ya da Doğa,' *Deus sive Natura* dediği tek bir sonsuz töze gönderme ile nedensel olarak açıklandığını buluruz. Daha önce gördüğümüz gibi, nedensel ilişkiyi mantıksal imlem ilişkisine benzetiyor, ve sonlu şeyleri zorunlu olarak sonsuz tözden geliyor olarak betimliyordu. Burada Hıristiyan ortaçağ metafizikçilerinden, ve bu nedenle Descartes'tan keskin olarak ayrılır: Descartes tek bir enson neden konutladı ama sonlu şeyleri bu nedenden çıkarsamaya çalışmadı.

Bir şeyi bilebilmek için nedenini bilmek gerekir. “Etkinin bilgisi nedenin bilgisine bağımlıdır ve onu içerir.”¹ Bir şeyi açıklamak nedenini ya da nedenlerini saptamaktır. Şimdi, töz Spinoza tarafından “kendinde olan ve kendisi yoluyla kavranan” olarak, eş deyişle, “kavramı kendisinden oluşturulması gereken başka bir şeyin kavramına bağımlı olmayan”² olarak tanımlanır. Ama salt kendisi yoluyla bilinebilenin dışsal bir nedeni olamaz. Töz, o zaman, Spinoza’nın ‘kendinin nedeni’ dediği şeydir: Kendisi yoluyla açıklanır, herhangi bir dışsal nedene gönderme yoluyla değil. Öyleyse tanım tözün bütünüyle kendine-bağımlı olduğunu imler: Ne varoluşu için ne de yüklem ve kiplesmeleri için herhangi bir dışsal nedene bağımlıdır. Bunu söylemek özünün varoluş kapsadığını söylemektir. “Kendinin nedeni olmaktan özü varoluş kapsayanı ve doğası varolan olarak olmanın dışında kavranmayı anlıyorum.”³

Spinoza’nın görüşünde açık ve seçik bir töz düşüncesini taşıyız ya da taşıyabiliriz, ve bu düşüncede varoluşun tözün özüne ait olduğunu kavrarız. “Eğer o zaman biri tözün açık ve seçik, eş deyişle doğru bir düşüncesini taşıdığını ve gene de böyle bir tözün varolup olmadığından kuşkuda olduğunu söylerse, doğru bir düşünce taşıyan ve gene de bunun yanlış olabileceğinden kuşku duyan biri gibidir.”⁴ “Varoluş tözün doğasına ait olduğu için, tözün tanımı zorunlu olarak varoluş kapsamalıdır, ve bu nedenle yalnızca tanımından varoluşu çıkarsanabilir.”⁵ Daha sonraki bir evrede, sonsuz ve bengi olan bir ve salt bir töz olduğunu ve bu tözün Tanrı olduğunu ileri sürdüğü zaman, Spinoza aynı düşünce çizgisine geri döner. Tanrının özü “tüm eksikliği dışladığı ve saltık eksiksizliği kapsadığı için, tam bu olgu nedeniyle bu öz Onun varoluşunu ilgilendiren tüm kuşkuyu uzaklaştırır ve varoluşu üzerine en büyük pekinliği verir ki, sanırım ona en az dikkat eden biri tarafından açıkça görülecektir.”⁶ Burada St. Anselm’in uslaması ile aynı saldırı çizgisine açık olan ‘varlık-bilimsel usamlama’ bulunur.

Eğer töz sonlu olsaydı, der Spinoza, aynı doğada olan, eş deyişle aynı yükleme iye olan bir başka töz tarafından sınırlanırdı. Ama aynı yükleme iye iki ya da daha çok töz olamaz. Çünkü eğer bunlardan ikisi ya da daha çoğu olsaydı, o zaman birbirlerinden ayırdedilebilir olurlar, bu ise değişik yüklemelere iye oldukları anlamına gelirdi. “Bir yüklem ile anlağın bir tözün özünü oluşturuyor olarak kavradığı şeyi anlıyorum.”⁷ Bu tanım

verildiğinde sonuç iki tözün, eğer aynı yüklemelere iye iseler, aynı öze iye olacaklardır; ve bu durumda onlardan ‘iki’ töz olarak söz etmek için hiçbir nedenimiz olmayacak, çünkü onları birbirinden ayırdetme olanağımız olmayacaktır. Ama, eğer aynı yükleme iye iki ya da daha çok töz olamazsa, töz sınırlı ya da sonlu olamaz. Öyleyse sonsuz olmalıdır.

Bu uslamlama parçasını izlemek güçtür, ve bana inandırıcı görünmüyor. ‘Aynı’ sözcüğü ikircimli olarak kullanılıyor gibi görünür. Ama Spinoza’nın düşüncesi, açıktır ki, bir tözler çokluğunun varoluşunun bir açıklama gerektireceğidir, ve ‘açıklama’ bir nedene yapılan göndermeyi kapsar. Bununla birlikte, töz öyle bir yolda tanımlanır ki, ona ilişkin olarak onun dışsal bir nedenin etkisi olduğu söylenemez. Sonunda ‘kendinin nedeni,’ kendi açıklaması ve sonsuz olan bir varlığa ulaşmamız gerekir. Çünkü eğer töz sınırlı ve sonlu olsaydı, üzerinde etkide bulunulabilir, nedensel etkinliğin terimi olabilirdi. Ama dışsal bir neden tarafından etkilenmeye açıksa, yalnızca kendisi yoluyla anlaşılabilir. Ve bu ise tözün tanımına karşıdır. Öyleyse töz, böyle tanımlandığında, sonsuz olmalıdır.

Sonsuz tözün sonsuz sayıda yüklemi olmalıdır. “Bir şey nedensel olgusalığa ya da varlığa iye ise, iye olacağı yüklem de o denli çok olacaktır.”⁸ Sonsuz bir varlık öyleyse bir yüklem sonsuzluğu taşımaktadır. Ve sonsuz yüklem ile sonsuz bu töz Spinoza tarafından ‘Tanrı’ olarak adlandırılır. “Tanrıyı saltık olarak sonsuz bir varlık, her biri bengi ve sonsuz özü anlatan sonsuz yüklemelerden oluşan bir töz olarak anlıyorum.”⁹ Ve Spinoza sonsuz tanrısal tözün bölünmez, tek ve ilksiz-sonsuz olduğunu, ve Tanrıda varoluş ve özün bir ve aynı olduklarını ileri sürmeye geçer.¹⁰

Skolastizmi ve Kartezyenizmi incelemiş olan herhangi birine tüm bunlar hiç kuşkusuz tanıdık gelecektir. ‘Öz-varoluş’ dili ve ‘töz’ terimi Skolastikler tarafından kullanılıyordu, ama Spinoza’nın töz ve yüklem tanımları Descartes’in tanımlarına bağımlılık içinde biçimlendi. Ve Spinoza’nın ‘varlıkbilimsel uslamlama’nın bir biçimini Tanrının varoluşunu tanıtlamak için nasıl kullandığını gördük. Dahası, Tanrıyı sonsuz varlık olarak, sonsuz töz olarak, biricik, ilksiz-sonsuz ve yalın (bölünmez ve parçasız) olarak betimlemesi Tanrının geleneksel betimlemesi idi. Ama Spinoza’nın Tanrı düşüncesinin Skolastiklerin ya da Descartes’in Tanrı düşüncesi ile tam anlamıyla aynı olduğu

vargısını çıkarmak doğru olmayacaktır. Hemen bir ayırım görebilmek için yalnızca “uzam Tanrının bir yüklemidir, ya da Tanrı uzamlı bir şeydir”¹¹ önermesini düşünmek yeterlidir. Bu önerme Spinoza’nın Tanrının dünya ile ilişkisi konusundaki görüşünün hiç kuşkusuz Skolastikler tarafından savunulan görüş olmadığını imler. Ve değildi. Spinoza’nın görüşünde ne Skolastikler ne de Descartes sonsuz bir varlığın ya da tözün doğası tarafından neyin imlendiğini anladı. Eğer Tanrı Doğadan ayrı olsaydı, ve eğer Tanrıdan başka tözler olsaydı, Tanrı sonsuz olmazdı. Evrik olarak, eğer Tanrı sonsuz ise, başka tözler olamaz. Sonlu şeyler Tanrının nedensel etkinliğinden ayrı olarak anlaşılabilir ya da açıklanamaz. Öyleyse Spinoza’nın ‘töz’ terimini tanımlamış olduğu anlamda tözler olamazlar. Böylece Tanrıda olmalıdırlar. “Varolan herşey Tanrıdadır, ve hiçbirşey Tanrı olmaksızın varolamaz ya da kavranamaz.”¹² Bu önerme, gerçekten de, eğer yalnızca her sonlu şeyin özsel olarak Tanrıya bağımlı olduğu ve Tanrının tüm sonlu şeylerde onları varoluşturarak bulunduğu anlamında alınsaydı, tanrıtanırcı felsefeciler tarafından kabul edilebilir olurdu. Ama Spinoza’nın demek istediği şey sonlu varlıkların tek töz olarak Tanrının kipleşmeleri olduğu idi. Tanrı her biri sonsuz olan bir yüklem sonsuzluğuna iyedir; ve bunlardan ikisi bizim tarafımızdan bilinir—düşünce ve uzam. Sonlu anlamlar düşünce yüklemi altında Tanrının kipleridir, ve sonlu cisimler uzam yüklemi altında Tanrının kipleridir. Doğa varlıkbilimsel olarak Tanrıdan ayrı değildir; ve varlıkbilimsel olarak ayrı olmamasının nedeni Tanrının sonsuz olmasıdır. Tanrı Kendisinde tüm olgusalılığı kapsamalıdır.¹³

2. Sonsuz Kipler

Mantıksal çıkarsama sürecinde Spinoza doğrudan doğruya sonsuz tözden sonlu kiplere ilerler. Deyim yerindeyse arada dolaysız ve dolaylı olan sonsuz ve bengi kipler vardır ki, bunlar mantıksal olarak sonlu kiplere önseldir, ve şimdi üzerlerinde biraz durmalıyız. Bir hazırlık olarak, Spinoza’nın tanrısal tözlerden ikisini, düşünceyi ve uzamı kavrayabileceğimiz öğretisini anımsamak zorunludur. Öteki yüklem üzerine daha öte hiçbirşey söylenemez, çünkü onları bilemeyiz. Ayrıca gözden kaçırmamak gerek ki, tanrısal yüklemeleri ile sonsuz bir töz olarak Tanrının irdelenişinden Tanrının kiplerinin irdelenişine geçişte anlamlı